

MONIKA OPIOŁA-CEGIEŁKA

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

„Przeszłość, która nie przechodzi”¹. Pamięć i zapomnienie czasów Okupacji (*Occupation*) w twórczości Patricka Modiano

Okres Francji Vichy (1940–1944) odgrywa istotną rolę nie tylko we francuskiej historiografii, ale i w literaturze francuskiej nieprzerwanie od lat 70. XX w. Francuzi nazywają ten okres *les années noires* (czarne lata). Pokoleniom powojennym towarzyszyła amnezja i relatywizowanie dawnych win. „Syndrom Vichy”, termin stworzony przez prof. Henry’ego Rousso, odnosi się przede wszystkim do sposobu poradzenia sobie ze spuścizną II wojny światowej². Autor cały proces podzielił na cztery etapy: 1) „niedokończona żałoba” widoczna w etapie rozliczenia (lata 1944–1954), 2) „czas stłumienia” (lata 1954–1971), 3) „stłuczone zwierciadło” (1971–1974) oraz 4) „obsesja” (od lat 70. XX w. do dzisiaj).

Etap „stłuczonego zwierciadła” odzwierciedla ilość publikacji poświęconych francuskiej historii³. W 1972 r. ukazała się krytycznie odebrana we Francji książka

¹ Komentatorzy twórczości Patricka Modiano posługują się terminem „przeszłości, która nie przechodzi”, zaczerpniętym z tytułu książki Henry’ego Rousso i Erica Conana. H. Rousso, E. Conan, *Vichy, un passé qui ne passe pas*, Paris 1994. Rozwinięcie tej tezy znajdzie się w dalszej części artykułu. Zob. P. Sadkowski, *Patrick Modiano i jego (nie)żydowskie genealogie*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty”, 2014, z. 1–2 (20–21). Por. C. Nettelbeck, *Le grand désarroi des (sur)vivants: la spectralité dans l’imaginaire narratif de la France contemporaine*, [w:] *L’imaginaire spectral de la littérature narrative française contemporaine*, ed. J. Fortin, J.B. Vray, Saint-Étienne 2012, s. 28.

² H. Rousso, *Le Syndrome de Vichy de 1944 à nos jours*, Seuil 1990, s. 19. Wszystkie etapy są omawiane w kolejnych częściach książki. Zob. Tenże, *L’événement, la mémoire l’histoire*, Paris 2001, s. 42.

³ M.in. wspomnienia: J. Monnet, *Mémoires*, Paris 1976; P. Pétain, *Textes et écrits*: 1. *La Guerre et la Nation*, 2. *La Défaite et le Redressement*, Paris 1974; L. Rebatet, *Les Mémoires d’un fascisme*, t. I. *Les Decembre 1938–1940*, Paris 1976; P.M. Dioudonnat, *Je suis partout 1930–1944. Les maurrasiens devant la tentation fasciste*, Paris 1973; Y. Guchet, *Georges Valois, L’Action Française, le Faisceau, la République syndicale*, Paris 1975; Ph. Mâchefer, *Ligues et fascismes en France (1919–1939)*, Paris 1974; F. Kupferman, *Pierre Laval*, Paris 1976; P. Ory, *Les collaborateurs 1940–1945*, Paris 1976; H. Noguères, *Le vie quotidienne en France au temps du Front Populaire 1935–1938*, Paris 1977; H. Michel, *Les fascismes*, Paris 1977; A. Prost, *Les Anciens Combattants et la société française*, t. I-III, Paris 1977; *La France allemande (1933–1945). Paroles du collaborationnisme français présente par*

Roberta O. Paxtona *Francja Vichy: Stara Gwardia i Nowy Ład, 1940–1944*, a wraz z nią upadł mit *la France résistante*⁴. Rozpoczęło to konieczną dyskusję, której efektem były książki poświęcone każdemu aspektowi okupacji.

Nie inaczej było z literaturą. Emitowany na cały świat proces Adolfa Eichmanna w 1961 r. rozpoczął w świecie zachodnim „erę świadka” (Anette Wiewiorka)⁵. Wydany w 1963 r. reportaż sądowy Hannah Arendt *Eichmann w Jerozolimie: rzecz o banalności zła* otworzył zupełnie nowy kierunek dialogu wokół rozliczenia Holokaustu. Pojawiły się ważne powieści i wspomnienia z Zagłady. Wśród autorów należy wymienić Roberta Antelme, Davida Rousseta, Charlotte Delbo, André Schwarz-Barta, Piotra Rawicza, Annę Langfus. Była więźniarka obozów w Auschwitz-Birkenau i Ravensbrück, Charlotte Delbo (1913–1985) pozostawiła po sobie twórczość, wśród której wymienić można choćby *Le Convoi du 24 janvier* (1965) oraz trylogię *Auschwitz et après*, z której w latach 60. XX w. ukazał się tom pierwszy *Aucun de nous ne reviendra* (napisany w 1946 r., a opublikowany w 1965 r.; polskie wydanie *Żaden z nas nie powróci*, 2002). Były więzień obozu Buchenwald i Dachau, Robert Antelme (1917–1990) wydał *L'espèce humaine* w 1947 r. Niektóre z tych relacji zyskały prestiżowe wyróżnienia literackie. *L'univers concentrationnaire* byłego więźnia obozu w Buchenwaldzie Davida Rousseta (1912–1997) została nagrodzona w 1946 r. Nagrodą Renaudata. W 1959 r. Nagrodę Goncourtów otrzymał André Schwarz-Bart (1928–2006) za *Le Dernier des justes*. W 1961 r. Nagrodę Rivarol zdobył Piotr Rawicz (1919–1982) za *Le sang du ciel*. Doceniona została również twórczość Anny Langfus (1920–1966), urodzonej w Lublinie Polki pochodzenia żydowskiego, która po II wojnie światowej osiedliła się we Francji. Jej powieść autobiograficzna *Le Sel et le Soufre* (1960) otrzymała Nagrodę Charles Veillon, a *Les Bagages de Sable* (1962) – Nagrodę Goncourtów. W 1954 r. ukazała się mniej znana powieść autobiograficzna francuskiej aktorki Fanny Marette *J'étais le numéro 47.177 – Journal d'une comédienne déportée*, a w 1957 r. Instytut Literacki w Paryżu wydał drukiem dziennik Andrzeja Bobkowskiego (1913–1961) *Szkice piórkciem*⁶.

Pascal Ory, Paris 1977; H. Michel, *Pétain et le régime de Vichy*, Paris 1978.

⁴ A. Riding, *A zabawa trwała w najlepsze. Życie kulturalne w okupowanym Paryżu*, Warszawa 2012, s. 10.

⁵ K. Thiel-Jańczuk, *Efekt Modiano. Literatura a społeczeństwo*, Miesięcznik „Znak” 2015, nr 717, s. 88–95.

⁶ Zob. B. Gautier, *De l'oppression à l'opprobre l'exil des écrivains polonais après 1939*, [w:] *Dans le dehors du monde. Exils d'écrivains et d'artistes au XXe siècle*, ed. J.P. Morel, W. Asholt, G.A. Goldschmidt, Paris 2010, s. 215–220.

Choć bezpośrednio po wojnie publikowane były wspomnienia pisarzy, którzy przeżyli hitlerowskie obozy koncentracyjne, nie znajdowały one odpowiedniego odzewu społecznego⁷. Zgodzić trzeba się jednakże z François Azouvie, że należy obalić francuski mit wielkiej ciszy o Zagładzie⁸. Zarówno w zakresie historiografii, jak i literatury we Francji Zagłada była obecna, jednak nie mówiono o niej tak jak aktualnie.

Chcąc zrozumieć mechanizm ostatniej fazy syndromu Vichy, „obsesji”, nie sposób nie odwołać się do historii Francji. Lata 1940–1944 to dzieje upadku państwa, kolaboracji z Adolfem Hitlerem i faszyzacji polityki wewnętrznej.

Zawarte 22 czerwca 1940 r. w Rethondes przez marszałka Philippe’a Pétaina zawieszenie broni z Niemcami rozpoczęło etap Francji Vichy⁹. Wielu uważało traktat za nieuchronną konieczność¹⁰. Francja zakończyła wojnę bez kapitulacji, utrzymała formalnie legalny rząd z dość rozległą sferą suwerenności i niewielką armią¹¹. Niemcy okupowali 2/3 terytorium Francji (w tym wybrzeże atlantyckie i kanał La Manche). Zgodnie z artykułem 18. zawieszenia broni, koszty okupacji miała ponieść strona francuska. W sierpniu 1940 r. przyjęto, że wynoszą one 400 mln franków dziennie. Francja musiała na ten cel przeznaczyć 58% wszystkich wpływów budżetowych w latach 1940–44 (631 mld 866 mln franków)¹².

Choć Francja utraciła niezależność, a dwa miliony jej obywateli pozostało w niewoli, marszałek Pétain był zadowolony, że państwo zachowało rząd, kolonie i flotę (choć unieruchomioną w portach)¹³. O ile jednak w 1940 r. Hitlerowi mogło zależeć jedynie na neutralności sił francuskich, tak już po lecie 1941 r. Paryż musiał dostosować się do nowych celów okupanta. Francja stała się najważniejszym zagranicznym dostawcą siły roboczej, surowców, produktów przemysłowych i wszelkich innych, które mogły przydać się stronie niemieckiej. Franz Richard Hemmen, główny delegat do spraw gospodarczych akredytowany przy Komisji Rozejmowej w Wiesbaden, w styczniu 1942 r. informował:

Francuscy robotnicy zatrudnieni w przemyśle, na kolei, w żegludze śródlądowej i u większości armatorów obsługujących żeglugę zagraniczną pracują teraz

⁷ K. Thiel-Jańczuk, dz. cyt., s. 93.

⁸ F. Azouvie, *Le Mythe du grand silence. Auschwitz, les Français, la mémoire*, Paris 2012.

⁹ J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999, s. 542–543.

¹⁰ R.O. Paxton, *Francja Vichy: Stara Gwardia i Nowy Ład, 1940–1944*, Wrocław 2011, s. 35.

¹¹ J.E. Zamojski, *Obrachunek historyczny czy rachunek sumienia?*, „Dzieje najnowsze” 1974, VI, z. 4, s. 119.

¹² R.O. Paxton, dz. cyt., s. 193.

¹³ J. Baszkiewicz, dz. cyt., s. 543.

niemal wyłącznie na potrzeby Niemiec [...] Każde inne państwo europejskie dostarcza znacznie mniej sprzętu wojskowego, a nawet towarów importowanych [...] Produkcja na potrzeby Niemiec to zasadniczy element gospodarki francuskiej¹⁴.

Bezwzględna, łupieżcza polityka Hitlera we Francji była jedną z głównych przyczyn pogorszenia warunków życia obywateli francuskich. Niskie zarobki i wszechobecny głód stopniowo osłabiały wiarę Francuzów w marszałka Pétaina. Pod koniec 1942 r. Ruch Oporu stał się istotną siłą w kraju, a władze Francji Vichy zaczęły nasilać represje¹⁵.

Wprowadzając samodzielnie przepisy antyżydowskie, rząd Pétaina rozpoczął „rewolucję narodową”¹⁶. 27 sierpnia 1940 r. wprowadzono *loi Marchandeau*, znosząc przepisy piętnujące antyżydowskie wypowiedzi w prasie. Kolejne ustawy antysemityczne (17 czerwca 1940 r., 3 października 1940 r. i 2 czerwca 1941 r.) wprowadziły ograniczenia w zatrudnianiu Żydów i prowadzeniu przez nich aktywności społecznej¹⁷. 29 marca 1941 r. stworzono Generalny Komisariat do Spraw Żydów (*Commissariat Général aux Questions Juives, CGQJ*), który przejął nadzór nad kwestią żydowską, zabór mienia i deportacje¹⁸. Największą operacją deportacyjną była tzw. wielka obława (*grande rafle*), znana także jako obława Vel d’Hiv (*Velodrome d’Hiver*) – największe masowe aresztowanie francuskich Żydów¹⁹. W nocy z 16 na 17 lipca 1942 r. na terenie pięciu dzielnic (*arrondissement*) Paryża aresztowano około 13 tys. osób, w tym 4 tys. dzieci²⁰.

Głównym celem francuskiej polityki wewnętrznej po wyzwoleniu i przejściu władzy przez gen. de Gaulle’a miała być likwidacja pozostałości Francji Vichy²¹. Ruch Oporu domagał się kar dla kolaborantów. Nie brakowało przypadków samosądów²².

¹⁴ Cyt. za R.O. Paxton, dz. cyt., s. 194.

¹⁵ Tamże, s. 13, 421–422.

¹⁶ A. Beevor, A. Cooper, *Paryż wyzwolony*, Kraków 2015, s. 27.

¹⁷ M.R. Marrus, R.O. Paxton, *Vichy and the Jews*, Stanford, California 1981, s. 3–5.

¹⁸ L. Joly, *Antysemityzm i denuncjowanie Żydów we Francji podczas drugiej wojny światowej*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” 2011, nr 7, s. 123–143. Z dokumentacji Komisariatu wynika, że w latach 1940–1944 donosy na ludność żydowską wzrosły z trzech do pięciu milionów. Specjalne jednostki milicyjne weryfikowały wszystkie zgłoszenia.

¹⁹ M. Rajsfus, *La Police de Vichy – Les forces de l’ordre au service de la Gestapoo 1940/1944*, Paris 1995, s. 118.

²⁰ A. Beevor, A. Cooper, dz. cyt., s. 27.

²¹ R. Bielecki, *Co to jest gaullizm?*, Warszawa 1978, s. 57.

²² J. Baszkiewicz, dz. cyt., s. 554. Źródła podają różne liczby. Zdaniem prof. J. Baszkiewicza liczba samosądów nie przekroczyła 10 tys. Dla porównania R. Bielecki wspomina o 40 tys. egzekucji. Zob. R. Bielecki, dz. cyt., s. 57.

Zdaniem Paxtona kwestia żydowska może posłużyć do oceny całego organizmu Państwa Francuskiego²³. Francja chwaliła się jednym z najwyższych odsetków Żydów, którzy przeżyli nazistowską okupację (2/3 Żydów żyjących we Francji według stanu z 1939 r.). W 1947 r., w czasie procesu sądowego, szef CGQJ Xavier Vallat (zgodnie z prawdą) twierdził, że w całkowicie okupowanych Holandii, Belgii, Norwegii czy Włoszech życie stracił większy odsetek ludności żydowskiej²⁴. Dodawał jednak, że u podstaw sukcesu francuskiej statystyki leżało „umiarkowane rozwiązanie kwestii żydowskiej” stosowane przez władze Vichy²⁵. W pierwszych latach po wojnie jego opinia była jednym z argumentów dla samousprawiedliwienia francuskich win. Same statystyki są tu jednak niewystarczające. Gorliwość Francji w realizacji polityki antyżydowskiej nie pozostawia złudzeń co do jej odpowiedzialności²⁶.

Choć Francja Vichy ponosi ogromną odpowiedzialność, nie rozliczono jej przeszłości w sposób należyty. Sądy Sprawiedliwości (*Cours de Justice*) powołane do karania zdrajców wydały 2071 wyroków śmierci. Gen. de Gaulle ułaskawił 1303 skazanych na śmierć²⁷ – w tym marszałka Pétaina (z powodu podeszłego wieku i zasług dla Francji w I wojnie światowej)²⁸. Procesy ujawniły także inną słabość Francji – brak odpowiednich podstaw prawnych. Głównym przepisem stosowanym przeciw kolaborantom był paragraf 75 kodeksu karnego, który mówił o „współpracy wywiadowczej z wrogiem”²⁹. Zdawano sobie jednak sprawę, że ze względów społecznych procesy są koniecznością, a rezygnacja z nich z powodu braku odpowiedniej legislacji może doprowadzić do linczów i zamieszek. Wyroki śmierci przez rozstrzelanie wykonano na najważniejszych osobach reżimu Vichy, m.in. na szefie kolaboracyjnej Milicji Francuskiej Josephie Darnandzie (10 października 1945 r.), premierze rządu Vichy Pierze Lavalu (15 października 1945 r.) oraz Fernandzie de Brinon (15 kwietnia 1947 r.).

Niewiele spośród kilku tysięcy zaocznych wyroków śmierci zostało wykonanych. Zasądzono w ok. 39 tys. przypadków kary więzienia (w tym 2200

²³ R.O. Paxton, dz. cyt., s. 30.

²⁴ Tamże, s. 433.

²⁵ *Le Procès de Xavier Vallat présenté par ses amis*, Paris 1948, s. 117–118; X. Vallat, *Le nez de Cléopâtre : Souvenirs d'un homme de droit (1919–1944)*, Paris 1957, s. 259, cyt. za R.O. Paxton, dz. cyt., s. 30.

²⁶ R.O. Paxton, dz. cyt., s. 31, 433.

²⁷ J. Baszkiewicz, dz. cyt., s. 554. W Belgii ukarano 55 tys. kolaborantów, a w Holandii – 50 tys.

²⁸ R. Aron, *Grands dossiers de l'histoire contemporaine*, « Pétain : sa carrière, son procès », Paris, 1962–1964, s. 25–26. Karę śmierci zmieniono na karę dożywotniego więzienia na wyspie Île d'Yeu, gdzie marszałek Pétain zmarł w 1951 r.

²⁹ A. Beevor, A. Cooper, dz. cyt., s. 206.

wyroków dożywocia)³⁰. Liczni członkowie Milicji Francuskiej uniknęli kar dzięki zaciągowi do korpusu ekspedycyjnego w Indochinach. „Oczyszczanie” (*épuration*) ograniczyło się w dużej mierze do utraty stanowisk wojskowych ludzi bliskich marszałkowi Pétainowi³¹. Uratowano jednak wyższych oficerów, którzy prowadzili zbrojną walkę z siłami Wolnej Francji w Afryce Północnej. Mimo wyroków skazujących śmierci uniknęli adm. Jean-Pierre Esteva, gen. Henri Dentz i kontradm. Gabriel Auphan³². Surowo potraktowano faszystujących dziennikarzy i dzienniki. Zlikwidowano 107 dzienników i tygodników, m.in. „Le Temps” i „Le Petit Parisien”³³. W latach 50. XX w. na mocy amnestii z 5 stycznia 1951 r. oraz 6 sierpnia 1953 r. większość skazanych opuściła więzienia. Utrzymano najsurowsze kary m.in. dożywocie³⁴. Pokoleniom powojennym towarzyszyła amnezja i relatywizowanie dawnych win. W czasie „oczyszczania” państwa z pozostałości systemu Vichy ukarano jedynie część winnych. Pośpieszne wyroki, kary więzienia i pozbawienia praw obywatelskich nie dotyczyły licznych pracowników administracji³⁵.

Francja chciała narodzić się na nowo, być w koalicji zwycięzców. „Wszystkie początki zawierają element przypomnienia. Jest tak zwłaszcza wtedy, gdy grupa społeczna dokonuje wspólnego wysiłku, by rozpocząć wszystko na nowo”³⁶. Kolaranci zostali ukarani, miał rozpocząć się czas pokoju. Francja potrzebowała zarówno kadry oficerskiej, jak i administracji. Francuzi musieli żyć normalnie, a to spowodowało „niedokończoną żałobę”. Zapomniano o wydarzeniach i bohaterach, których trzeba było upamiętnić. Nikt nie przeprosił za obławę Vel d’Hiv ani inne wydarzenia doby reżimu Vichy. Wręcz dostrzec można rozwój legendy marszałka Pétaina, który poświęcił się dla chwały ojczyzny³⁷.

„Czas stłumienia” był konsekwencją niedokończonych żałoby. Generał de Gaulle chciał budowy silnej Francji, dumnej z własnego dziedzictwa. Wielu dawnych funkcjonariuszy Vichy rozpoczęło nowe życie poza granicami Francji. Upamiętnianiu członków *La Résistance* nie towarzyszyła poważna refleksja

³⁰ H. Rouso, *L'Épuration en France - une histoire inachevée*, « Vingtième siècle. Revue d'histoire » 1992, n°33, s. 88–105. Prof. Rouso przedstawił w artykule wykazy wszystkich wyroków Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości, a także omówił proces „oczyszczania” na różnych płaszczyznach.

³¹ R. Bielecki, dz. cyt., s. 59–60.

³² R. Aron, *L'Histoire de l'épuration*, t. II, Paris 1969, s. 58–62.

³³ R. Bielecki, dz. cyt., s. 61.

³⁴ Ch. Raymond, *La loi d'amnistie du 5 janvier 1951*, « Recueil général des lois, décrets, et arrêtés » 1951, t. LXXXI, s. 49–68; Tamże, *L'amnistie du 6 août 1953*, « Recueil général des lois, décrets, et arrêtés » 1953, t. LXXXIII, s. 49–68.

³⁵ H. Rouso, *L'Épuration en France...*, s. 102.

³⁶ P. Conerton, *Jak społeczeństwa pamiętają*, Warszawa 2012, s. 39.

³⁷ H. Rouso, *Le Syndrome de Vichy...*, s. 55–58.

naukowa. Ceremonia przeniesienia ciała Jean Moulina do Panteonu, która odbyła się 19 grudnia 1964 r., miała być manifestacją dumy z bohaterstwa Francuzów. Termin „zbrodnia przeciw ludzkości” zdefiniowany w porozumieniu z 8 sierpnia 1945 r. w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców wojennych Osi i Karty Międzynarodowego Trybunału Wojskowego w prawie francuskim pojawił się za sprawą ustawy z dn. 26 grudnia 1964 r.³⁸ Pierwszy wyrok w tym przedmiocie zapadł dopiero w 1979 r. w sprawie Jeana Leguaya, wysokiego funkcjonariusza Vichy współodpowiedzialnego za organizację akcji Vel d’Hiv³⁹.

Początek etapu „obsesji” ma związek z wydarzeniami, których areną stała się Francja w latach 70. i 80. XX w. W 1978 r. Serge Klarsfeld opublikował *Mémorial de la déportation des Juifs de France*⁴⁰. Praca zawiera szczegółową listę francuskich ofiar deportacji, których podstawowe dane biograficzne Klarsfeldowi udało się odtworzyć. 4 lipca 1987 r. szef Sekcji IV (Gestapo) Klaus Barbie, zwany „rzeźnikiem z Lyonu”, został skazany na karę dożywocia. Spośród funkcjonariuszy Vichy oskarżonych o zbrodnie przeciw ludzkości Barbie był pierwszą osobą, która została poddana karze. Drugą osobą, której postawiono te same zarzuty, był Paul Touvier, również funkcjonariusz milicji w Lyonie. Wyrok został ogłoszony 19 kwietnia 1994 r.⁴¹ W tym samym roku Sąd Kasacyjny zmienił przepisy i kolejni dawni współpracownicy Vichy uniknęli kary.

Ostatni etap „syndromu Vichy” ma związek nie tylko z dalszym pogłębianiem prac badawczych w temacie II wojny światowej, ale także z globalną tendencją zintensyfikowania badań pamięciowych. Studia nad pamięcią stanowią istotny aspekt nauk humanistycznych⁴². Społeczny, kulturowy i polityczny wymiar pamięci stał się przedmiotem licznych rozważań teoretycznych. Refleksja na temat dychotomii pamięci (*mémoire*) i historii (*histoire*) znalazła szczególne rozwinięcie w badaniach szkoły francuskiej⁴³. Wśród jej głównych przedstawicieli należy

³⁸ Tenże, *L'Épuration en France...*, s. 101. Zob. P. Mertens, *L'imprescriptibilité des crimes de guerre et contre l'humanité: étude de droit international et de droit pénal comparé*, Bruxelles, 1974.

³⁹ Tamże, s. 102. W okresie „oczyszczania” J. Leguay został pozbawiony stanowiska prefekta departamentu Orne. Wyjechał do Stanów Zjednoczonych, gdzie pracował w grupie Warner-Lambert Co.

⁴⁰ S. Klarsfeld, *Mémorial de la déportation des Juifs de France*, Paris 1978.

⁴¹ H. Rousso, *Le Syndrome de Vichy...*, s. 242.

⁴² A. Assmann, *Między historią a pamięcią*. Antologia, Warszawa 2013, s. 199.

⁴³ A. Wolff-Powęska, *Pamięć – brzemień i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010)*, Poznań 2011, s. 28; Zob. M.C. Lavabre, *Usages et mésusages de la notion de mémoire*, [w:] „Critique internationale” 2000, t. VII. *Culture populaire et politique*, ed. D.C. Martin, s. 48–57.

wymienić Maurice'a Halbwachsa⁴⁴, Marca Blocha⁴⁵, Jacquesa Le Goffa⁴⁶, Paula Ricoeura⁴⁷ oraz Pierre'a Nora⁴⁸.

Literatura francuska powstała w latach 50. i 60. XX w. operowała kategorią pamięci. Jej twórcy należeli do pokolenia ocalałych z Zagłady. I choć u Davida Rousseta, Roberta Antelme'a czy Charlotte Delbo nie natrafimy na termin Shoah / Holocaust, ich twórczość miała charakter autobiograficzny i właśnie pamięciowy. Ich świadectwa (*littérature de témoignage*) będą przejawem pamięci bezpośredniej, doświadczenia, które stało się ich udziałem⁴⁹.

W odniesieniu do literatury drugiego pokolenia zasadnym jest użycie terminu postpamięci (*postmémoire*). W grupie twórców odnaleźć można zarówno pisarzy, którzy urodzili się przed wojną, ale byli dziećmi ocalonymi z Zagłady (Georges Perec, Sarah Kofman, Marcel Cohen), albo urodzili się krótko po II wojnie światowej i wydarzenia wojenne nie były ich udziałem. Traktowani jako „świadkowie świadków” zdają się być głosem pokolenia, które nie mogło przemówić. W tej grupie wymienia się Patricka Modiano i Henriego Raczymowa⁵⁰. Różnica między tymi, którzy urodzili się po wojnie, a tymi urodzonymi odrobinę wcześniej (przeżyli ją jako dzieci) polega przede wszystkim na tym, że ci ostatni opierają twórczość na doświadczeniu przeżyтым i bezpośrednim. Urodzeni po wojnie mają jedynie narracje i obrazy.

Stworzony przez Marianne Hirsch termin postpamięci odnosi się zasadniczo do narracji o Zagładzie, może być jednak stosowany w odniesieniu do innych traum⁵¹. Termin ten ewoluował, by swoją ostateczną formę przyjąć w artykule *The Generation of Postmemory*, opublikowanym w 2008 r. na łamach czasopisma „Poetics Today”⁵². Nie należy utożsamiać postpamięci z pamięcią, która zachowuje podobną afektywność. Postpamięć służy do opisu relacji drugiej generacji z doświadczeniem ich rodziców, które „pamięta” jedynie jako narracje lub obrazy. Są to tak silne przekazy, że pozwalają skonstruować „własne wspomnie-

⁴⁴ M. Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1994; Tenże, *La mémoire collective*, Paris 1950.

⁴⁵ M. Bloch, *Mémoire collective, tradition et coutume. À propos d'un livre récent*, «Revue de synthèse historique» 1925, XL (nouvelle série XIV), n° 118–120, s. 73–83.

⁴⁶ J. Le Goff, *Histoire et mémoire*, Paris 1988; *Faire de l'histoire*, ed. J. Le Goff, P. Nora, Paris 1974; *La Nouvelle Histoire*, ed. J. Le Goff, Paris 1978.

⁴⁷ P. Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Le Seuil 2000.

⁴⁸ *Les Lieux de mémoire*, ed. P. Nora, t. I *La République* (Paris 1984), t. II *La Nation* (Paris 1986), t. III *Les France* (Paris 1992).

⁴⁹ A. Schulte Nordholt, *Perec, Modiano, Raczymow : la génération d'après et la mémoire de la Shoah*, New York 2008, s. 13.

⁵⁰ Tamże, s. 13–14.

⁵¹ M. Hirsch, *Family Frames. Photography, Narrative, Postmemory*, Cambridge 1997, s. 22.

⁵² Taż, *The Generation of Postmemory*, „Poetics Today” 2008, 29:1, s. 103–128.

nia” będące przeżyciem wyobrażonym. Postpamięć jest formą pamięci zapożyczoną i pośrednią, a konstruuje ją opowieści powstały przed narodzinami opowiadających ją twórców. Więcej nawet – ich własne przeżycia są zdeterminowane traumatycznymi wydarzeniami, które były udziałem ich rodziców⁵³.

Powieściopisarstwo Modiano jest klasyfikowane jako postpamięciowe i autofikcyjne. Postpamięciowość autor osiąga poprzez swoją trudną biografię. Urodzony 30 lipca 1945 r. pasuje do drugiego pokolenia. Rację ma jednak Annelies Schulte Nordholt uzasadniająca, że jego żydowskość łączy się bezpośrednio z doświadczeniem „pamięci nieobecnej” (*mémoire absente*)⁵⁴. W „pamięci nieobecnej” Modiano przeszłość zniknęła i w niewielkim stopniu była mu przekazana przez rodziców. Pochodzącego z sefardyjskich Żydów ojca, Alberta, Patrick zapamiętał jako

osobę nieprzeniknioną, najczęściej nieobecną, obojętnie, a nawet wrogo nastawioną do syna. Ale także jako człowieka, w którego losach jak w soczewce skupia się wszystkie tajemnice i paradoksy Paryża z czasów okupacji, w którym w jednej chwili można było przemienić się z ofiary reżimu w kolaboranta, z prześladowanego Żyda w czarnorynkowca, z działacza ruchu oporu w denuncjatora⁵⁵.

Urodzona w 1918 r. Louisa Colpeyn, matka pisarza, była aktorką teatralną i musicalową, która w czasie wojny współpracowała z jedną z wytwórni filmowych kierowanych przez faszystów. Skonfliktowana z mężem niemal wcale nie zajmowała się synami, co stało się źródłem tematu odrzucenia tak popularnym w twórczości Modiano.

Najbardziej traumatycznym przeżyciem w przeszłości Modiano była śmierć (1957) młodszego brata, Rudy’ego. To właśnie bratu Modiano zadedykował osiem pierwszych książek. Motyw nieobecności oraz poszukiwań tożsamości będzie jednym ze stałych tematów twórczości Modianowskiej, a zabrana i nierozwinięta przeszłość będzie motywem powtarzanym⁵⁶.

W tekście autofikcyjnym zacierają się granice między referencyjnością autobiograficzną a fikcją powieściową. Zdaniem Jerzego Lisa wpływa to przede wszystkim na zmniejszenie dystansu między przeszłością a teraźniejszością. Autofikcja kieruje czytelnika w stronę aktualnie przeżywanych spraw, a sprawy przeszłe odsuwa na dalszy plan, czyniąc z nich tło fikcjonalizacji „ja” teraźniejszego⁵⁷. Bohater Modianowski przeżywa tożsamość jako niepewną i oderwaną

⁵³ Taż, *Pastlives: Postmemories in Exile*, „Poetics Today” 1996, 17:4, s. 662.

⁵⁴ A. Schulte Nordholt, dz. cyt., s. 51–52.

⁵⁵ P. Sadkowski, dz. cyt., s. 128.

⁵⁶ A. Schulte Nordholt, dz. cyt., s. 52.

⁵⁷ J. Lis, *Obrzeża autobiografii. O współczesnym pisarstwie autofikcyjnym we Francji*, Poznań 2006, s. 11–12.

od pamięci rodzinnej. Narracja wydaje się przez to zawieszona, a utwór – niedokończony. Proza Modiano jawi się jako bardzo introwertyczna i intymna. Jego bohaterowie, przeżywając zagubienie, *de facto* przeżywają dylematy autora.

W uzasadnieniu przyznania nagrody sekretarz Akademii Szwedzkiej Peter Englund stwierdził, że komitet noblowski postanowił uhonorować Modiano za „kunszt pamiętania i dzieła, w których ukazał najbardziej nieuchwytnie ludzkie losy i odkrył świat czasu okupacji”⁵⁸. Nagrodzony w 2014 r. Modiano nie jest klasycznym przedstawicielem nurtu *roman occupé*⁵⁹, którego fabuła rozgrywa się w czasie II wojny światowej we Francji Vichy. W twórczości Modiano obrazy okupacji (*Occupation*) są jedynie tłem, a autor przywołuje je bezpośrednio lub poprzez aluzje. Są niczym cienie, które nie opuszczają powojennej teraźniejszości nie tylko bohaterów powieści, ale i samego pisarza⁶⁰. W jednym z wywiadów udzielonym po ukazaniu się w 1969 r. powieści *La Ronde de la nuit* (*Nawroty nocy*), Modiano, na pytanie dziennikarza Jeana Montalbettiego o przywiązanie do epoki, w której nie żył, odpowiedział:

Jest to świat, w którym – mimo tego, że go nie znałem – odnajduję wszystko, co mnie nęka. Tak oto, w wyniku rozejmu [w roku 1940], widać jak się ugruntowuje podejrzane społeczeństwo przemytników i wyrzutków. Odnajduję tam poczucie, od zawsze mi towarzyszące, niemożności uchwycenia się czegoś stałego. Panuje tam także pewien kryminalny klimat rozkładu moralnego. Kiedy myślę o okresie okupacji, moją uwagę przyciąga nie męstwo nielicznych, ale dominujące w owym czasie zepsucie i nikczemność⁶¹.

Francja Vichy Modiano jest zapelniona postaciami dwuznacznymi moralnie. Poszukując tożsamości, jednocześnie przed nią uciekają. W wydanej w 1968 r. powieści *La Place de l'Étoile* główny bohater i narrator Raphaël Schlemilovitch zmagają się z paradoksalnymi stereotypami antysemitycznymi. Jego wyobraźnię nawiedza Maurice Sachs, pisarz pochodzenia żydowskiego, który w czasie okupacji początkowo walczył z faszyzmem, później podjął współpracę z Gestapo, by infiltrować

⁵⁸ P. Modiano, *Nawroty nocy*, tłum. E. Bekier, Kraków 2014. Cytat w przekładzie na język polski znajduje się na okładce książki.

⁵⁹ R.J. Golsan, *Vers une définition du « roman occupé » depuis 1990 : Dora Bruder de Patrick Modiano, La Compagnie des spectres de Lydie Salvayre, et la Cliente de Pierre Assouline*, [w:] *Le roman français au tournant du XXIe siècle*, ed. B. Blanckeman, A. Mura-Brunel, M. Dambre, Paris 2004, s. 125–126.

⁶⁰ P. Sadkowski, dz. cyt., s. 129.

⁶¹ Fragment wywiadu przeprowadzonego przez J. Montalbetti w tłumaczeniu P. Sadkowskiego, cyt. za P. Sadkowski, dz. cyt., s. 129. Przedruk wywiadu ukazał się w „Le Magazine Littéraire, Hors-Série” 2014, nr 2, s. 27–28.

środowisko homoseksualistów i opozycjonistów. Kilka miesięcy później, odmówiwszy wydania duchownego, zaangażował się w działalność ruchu oporu, za co został aresztowany i zesłany do obozu koncentracyjnego⁶².

Dwuznaczna jest nazwa powieści. Topograficznie sprawa wydaje się być oczywista – tytułowy Place de l'Étoile to paryski Plac Gwiazdy (Plac Charlesa de Gaulle'a). Komplikuje ją jednak epigraf otwierający powieść:

Czerwiec 1942 niemiecki oficer zbliża się do młodego człowieka i mówi: „Przepraszam pana, gdzie znajduje się la place de l'Étoile?” Młody człowiek wskazuje mu lewą stronę swojej klatki piersiowej⁶³.

W czasie okupacji francuscy Żydzi po lewej stronie klatki piersiowej nosili naszytą na ubraniu żółtą gwiazdę. Żydowskość Modiano Modiano Modiano twórczości wskazuje nie tylko na to, jak krucha była tożsamość żydowska, ale i z jaką wieloznacznością języka korespondowała.

Modiano tworzy świat nawiązujący do czasu okupacji, ale nie jest to zapis rzeczywistości, a jedynie fikcja, która pochodzi z wyobraźni⁶⁴. *La Place de l'Étoile* pokazuje, jak trudno było być Żydem w czasie okupacji, gdy ochrona życia mogła prowadzić do współpracy z Niemcami. Wewnętrzne rozbitcie ukazywała jednoczesna potrzeba mszczenia się na okupantach.

W wydanej w 1969 r. powieści *La ronde de nuit* (*Nawroty nocy*) bohater-narrator, zmuszony do współpracy z Gestapo, staje się konfidentem wydającym członków ruchu oporu. Jednocześnie sam przystępuje do stowarzyszenia Rycerzy ciemności, które chce zniszczyć jego oddział Gestapo⁶⁵. Główny bohater nie ma żadnych szczególnych kwalifikacji, by tę podwójną rolę odgrywać. Przeciwnie, dualizm ról, które pełni, osłabia jego kruchą psychikę⁶⁶. Józef Heinstein zwraca uwagę na atmosferę okupowanego Paryża, w którym tylko raz okrucieństwo okupanta wyraża się krzykami prawdopodobnie torturowanego mężczyzny (złapanego za rozwieszanie plakatów).

Wydana w 1977 r. *Livret de famille* (*Książka rodzinna*) wydaje się być najbardziej autobiograficzna, choćby dlatego, że jej narrator nazywa się Patrick Modiano. Sprawa żydowska i przebiegi okupacji docierają do czytelnika mimochodem. W rozdziale VII pojawia się postać reżysera, który kręci film tylko po to,

⁶² P. Sadkowski, dz. cyt., s. 130.

⁶³ P. Modiano, *La Place de l'Étoile*, Paris 1968, s. 11, cyt. za P. Sadkowski, dz. cyt., s. 130.

⁶⁴ J. Heinstein, *Literatura francuska XX wieku*, Warszawa 1991, s. 453.

⁶⁵ P. Modiano, *La ronde de nuit*, Paris 1969.

⁶⁶ J. Heinstein, dz. cyt., s. 453.

by jego bohater mógł wypowiedzieć zdanie: „można być Żydem i asem lotnictwa mój panie”⁶⁷. W powieści zaciera się różnica między tym, co autentyczne w życiu narratora, a tym, co było fikcją. I choć historia jest ważnym tłem, to jednak perspektywa poszukiwań tożsamości zajmuje w narracji miejsce naczelne. Duże wrażenie sprawia Modianowskie poczucie pustki w przestrzeni miejskiej, które znawcy literatury rozpatrują dychotomicznie – z jednej strony odnosząc się do odciętej tożsamości pisarza, z drugiej – do zniknięcia żydowskości z pejzażu Paryża na skutek polityki antyżydowskiej Francji Vichy. Błogosławieństwem mogła być niepamięć, swoista amnezja:

Miałem tylko dwadzieścia lat, ale moja pamięć poprzedzała moje przyjście na świat. Byłem pewien, na przykład, że żyłem w Paryżu w czasach okupacji, ponieważ pamiętałem pewne osoby z tego okresu i różne drobne, a niepokojące szczegóły, o których nie wspomina żaden podręcznik historii. Jednak próbowałem walczyć z tym obciążeniem, które ciągnęło mnie do tyłu i marzyłem, by się uwolnić od zatrutej pamięci. Oddałbym wszystko w tym świecie, by dotknęła mnie amnezja⁶⁸.

W uhonorowanej Nagrodą Goncourtów powieści *Rue des boutiques obscures* (*Ulica ciemnych sklepików*) z 1978 r. Modiano ukazuje w detektywistycznej fabule poszukiwania własnej tożsamości narratora. Wpleciona w topografię Paryża opowieść prowadzi nas (choć nie doprowadzi) do kolejnej metafory topograficznej tj. rzymskiej ulicy Via delle Botteghe Oscure⁶⁹. Były pracownik biura detektywistycznego, cierpiący prawdopodobnie na amnezję, prowadzi śledztwo, które ma pozwolić odpowiedzieć na pytania o jego przeszłość z czasów okupacji. Podróż, którą czytelnik odbywa z narratorem, pozwala wyjaśnić pewne szczegóły, odnaleźć ludzi, którzy mogą pomóc znaleźć odpowiedzi. Narrator jednak nie osiąga celu – nawet nie jest w stanie ustalić dawnego nazwiska, które rozkłada się na kilka różnych osób⁷⁰. Mnogość osób, wątków, detali sprawia, że choć czytelnik czuje, że fikcja Modianowska jest niemożliwa, to jej poszczególne sekwencje są realistyczne⁷¹. Powieść kończy deklaracja, że narrator jeszcze dotrze do celu swojej podróży. Pojawia się metaforyczna refleksja nad ulotnością ludzkiej egzystencji:

⁶⁷ P. Modiano, *Livret de famille*, Paris 1977, cyt. za J. Heinstein, dz. cyt., s. 453.

⁶⁸ P. Modiano, *Livret de famille*, Paris 1977, s. 116–117, cyt. za P. Sadkowski, dz. cyt., s. 128.

⁶⁹ P. Modiano, *Ulica ciemnych sklepików*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1981.

⁷⁰ J. Heinstein, dz. cyt., s. 454–455.

⁷¹ S. Jakóbczak, *Wspomnienia z literatury francuskiej XX wieku*, Poznań 2001, s. 251.

Bezwiednie wyjąłem z kieszeni nasze fotografie, które chciałem pokazać Freddie'emu, a wśród nich zdjęcie Gay Orłow jako małej dziewczynki. Do tej chwili nie zauważyłem, że jest tam zapłakana. Zdradzały to zmarszczone brwi. Na chwilę przenieśliśmy się myślą daleko od tej laguny, na drugi koniec świata, do zdrojowiska w południowej Rosji, gdzie dawno temu zrobiono to zdjęcie. Mała dziewczynka wraca z matką o zmierzchu z plaży. Płacze z błahego powodu, chciała się dłużej pobawić. Oddała się. Skręciła już za róg ulicy... Czyż nasze egzystencje nie rozwiały się równie szybko w ciemności wieczoru, jak ten dziecienny smutek?⁷²

To wrażenie pustki jest szczególnie istotne w autofikcyjno-biograficznym utworze *Dora Bruder* (1997). Jak słusznie zauważa Piotr Sadkowski:

wieloznaczne i niedookreślone znaki językowe sprawiają ponadto, że niemal na każdej stronie powieści Modiano na pierwszy rzut oka bardzo realistycznie przedstawiona przestrzeń miejska ujawnia swoją tajemniczość, niepokojącą obcość, przywołuje enigmatyczne echa przeszłości. Każdy element obecności, podobnie jak w literackim świecie Pereca, skrywa ślady jakiegoś zniknięcia, każde miejsce przypomina o jakiejś pustce. I nie da się umknąć przed przeświadczeniem, że jest to pustka po żydowskości, którą należy interpretować dwojako – w sensie psychologicznym, jako niepewną tożsamość pisarza odciętego od tradycji międzypokoleniowej, i w sensie historyczno-społecznym jako zniknięcie tysięcy paryżan w wyniku deportacji do obozów śmierci⁷³.

W tym tekście wątki autobiograficzne i autofikcyjne przeplatają się z sobą. Niezwykłość utworu polega jednak na tym, że Modiano stosuje metodę śledztwa w odniesieniu do bardzo konkretnych faktów i osób. Dora Bruder, kilkunastoletnia żydowska dziewczyna, była nieznaną paryską ofiarą Holokaustu.

Modiano podkreślał, że nie zdobyłby się na odejście od form fikcyjnych, gdyby nie lektura dzieła Serge'a Klarsfelda *Mémorial de la déportation des Juifs de France* z 1978 r. W jednym z wywiadów, komentując genezę *Dory Bruder*, powiedział:

Po pierwsze zwątpiłem w literaturę. Ponieważ jej głównym motorem jest często pamięć, wydało mi się, że jedyną książką, jaką powinienem napisać, był pomnik pamięci, tak jak to uczynił Serge Klarsfeld. Wówczas nie miałem śmiałości,

⁷² P. Modiano, *Ulica...*, s. 166–167.

⁷³ P. Sadkowski, dz. cyt., s. 131.

by nawiązać z nim kontakt, ani z pisarzem, którego dzieło jest ilustracją tego pomnika: Georges'em Perekiem⁷⁴.

Na pierwszych stronach powieści Modiano wyjaśnia okoliczności powstania książki. Pod koniec lat 80. XX w., przeglądając prasę z czasów II wojny światowej, odnalazł ogłoszenie prasowe zamieszczone w dzienniku „Paris-Soir” z 31 grudnia 1941 r.

PARYŻ

Poszukiwana jest młoda dziewczyna, Dora Bruder, 15 lat, 1 metr 55 centymetrów, twarz owalna, oczy szaro-kasztanowe, sportowy szary płaszczyk, bordowy pulower, spódnica i kapelusz granatowe, sportowe buty brązowe. Wszelkie informacje kierować do państwa Bruderów, Bulwar Ornano 41, Paryż⁷⁵.

W chwili, gdy paryscy Żydzi starają się ukryć obecność w mieście, żydowska rodzina poszukuje zaginionej córki. W powieści dochodzi do spojenia dwóch warstw czasowych. Poszukiwanie córki przez rodziców splata się w całość z poszukiwaniami prowadzonymi przez pisarza-narratora. Modiano udaje się ustalić częściowo chronologię wydarzeń – co wydarzyło się między ucieczką dziewczyny z katolickiego internatu, aresztowaniem i wywiezieniem w 1942 r. do Auschwitz. Modiano dokonuje niemożliwego – przeciwstawia się ciszy po ofiarach, zaczyna mówić o francuskich deportacjach, o skali odpowiedzialności Francuzów. Czyni to w momencie, gdy Francja nieśmiało zaczyna mówić o wielkości swoich win wobec Żydów.

Francja uznała własne winy i udział w Holocauście dopiero w 1995 r. Prezydent Jacques Chirac wyraził ubolewanie z powodu deportacji 70 tys. Żydów przez kolaborujący z Hitlerem reżim Vichy⁷⁶. 16 lipca 1995 r. wygłosił przemówienie, które zrywało z gaullistowską polityką negocjowania udziału Francji w represjach wobec Żydów⁷⁷. Gest nie tylko spotkał się z życzliwością środowisk żydowskich, ale i francuskiej prasy⁷⁸.

⁷⁴ M. Ruszniewski-Dahan, *Patrick Modiano : prère d'insérer*, « Revue d'Histoire de la Shoah » 2002, nr 176, s. 193, cyt. za P. Sadkowski, dz. cyt., s. 133.

⁷⁵ P. Modiano, *Dora Bruder*, Paris 1997, s. 7. Cyt. za P. Sadkowski, dz. cyt., s. 133.

⁷⁶ A. Jabłońska, *Syndrom Vichy*, „Wprost” 2008, nr 19 (1324), s. 88.

⁷⁷ Ch. Ockrent, *Les mots pour le dire*, « L'Express », 20.07.1995. http://www.lexpress.fr/informations/les-mots-pour-le-dire_608942.html [dostęp: 3.11.2011]; E. Zemmour, *L'Homme qui ne s'aimait pas*, Paris, Balland, 2002, s. 185–186.

⁷⁸ B. Kriegel, *Vichy, la République et la France*, « Le Monde », 8.09.1995.

Pisarz zestawia swoje osobiste doświadczenia z losami Dory Bruder, co prowadzi do stworzenia warstwy autobiograficznej, ale i pokazuje, że losy piętnastoletniej Francuzki pochodzenia żydowskiego były kalką losów wielu innych francuskich Żydów. Podobnie jak i wielu uczestniczyło w działaniach zbrodniczego aparatu państwa (Gestapo francuskie) oraz dopuszczało się kolaboracji i zdrady. Sadkowski słusznie zauważa, że Modianowska potrzeba zmierzenia się z pustką, konieczność znalezienia odpowiedzi co do zniknięcia Dory Bruder czynią z powieści cechy świadectwa postholokaustowego. Potwierdzenie znajduje tu przeświadczenie o owej pamięci poprzedzającej jego narodziny i pokusa, by nie pamiętać, by usunąć z pamięci wszystko to, co obciążające⁷⁹.

Modiano rozlicza się z historią okupacji w sposób uczciwy, pozbawiony sentymentów. Miejscami może nawet brutalny. Na kartach jego powieści nie ma Niemców. Są Francuzi – kolaboranci i zdrajcy. Modiano w sposób niewiarygodny wydobywa z zapomnienia to, co Francuzi uczynili swoim współobywatelom. Powieść kończy się słowami:

Nigdy nie dowiemy się, jak [Dora] spędzała dni, gdzie się ukrywała, w którym towarzystwie przebywała podczas zimowych miesięcy swojej pierwszej ucieczki i przez kilka wiosennych tygodni, kiedy uciekła po raz drugi. Jest to jej tajemnicą. Biedną i drogocenną tajemnicą, której ani kaci, ani rozporządzenia, ani tak zwane okupacyjne władze, ani Areszt, ani koszary, ani obozy, ani Historia, ani czas, czyli to wszystko co was kała i niszczy, nie będzie w stanie jej zrabować⁸⁰.

Twórczość Modiano jest pod wieloma względami wyjątkowa. Pisarz w sposób mistrzowski operuje znakami, które przenoszą czytelników w czasy II wojny światowej, czyniąc jednocześnie te historie niezwykle uniwersalnymi. Z pewnością z punktu widzenia literaturoznawstwa jest to wielka twórczość. Nie mniej uwagi powinniśmy jednak jej poświęcić z punktu widzenia rozliczeń z przeszłością – dychotomią pamięci i zapomnienia. Modiano, choć nie reprezentuje literatury świadectw ani klasycznej literatury postpamięciowej, pokazuje Francję czasów Vichy, o jakiej nie tylko Francuzi chcieli zapomnieć, ale o jakiej my wszyscy nie chcielibyśmy pamiętać. Tworzone przez niego fikcje nie tylko stają się uniwersalnymi opowieściami o naturze ludzkiej, ale mówią o tym, jak historia, pewne jej określone okoliczności mogą popychać ludzi do złego. Prawdą jest to, czym zbulwersowała w swoim reportażu sądowym Hannah Arendt – zło jest banalne.

⁷⁹ P. Sadkowski, dz. cyt., s. 134.

⁸⁰ Tamże.

Bibliografia

- Aron R., *Grands dossiers de l'histoire contemporaine*, « Pétain : sa carrière, son procès », Paris 1962–1964.
- Aron R., *L'Histoire de l'épuration*, t. II, Paris 1969.
- Assmann A., *Między historią a pamięcią. Antologia*, Warszawa 2013.
- Azouvie F., *Le Mythe du grand silence. Auschwitz, les Français, la mémoire*, Paris 2012.
- Baszkievicz J., *Historia Francji*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1999.
- Beevor A., Cooper A., *Paryż wyzwolony*, Kraków 2015.
- Bielecki R., *Co to jest gaullizm?*, Warszawa 1978.
- Bloch M., *Mémoire collective, tradition et coutume. À propos d'un livre récent*, « Revue de synthèse historique » 1925, XL (nouvelle série XIV), n° 118–120, s. 73–83.
- Conerton P., *Jak społeczeństwa pamiętają*, Warszawa 2012.
- Faire de l'histoire*, red. J. Le Goff, P. Nora, Gallimard 1974.
- Gautier B., *De l'oppression à l'opprobre l'exil des écrivains polonais après 1939*, [w:] *Dans le dehors du monde. Exils d'écrivains et d'artistes au XXe siècle*, ed. J.P. Morel, W. Asholt, G.A. Goldschmidt, Paris 2010.
- Golsan R.J., *Vers une définition du « roman occupé » depuis 1990 : Dora Bruder de Patrick Modiano, La Compagnie des spectres de Lydie Salvayre, et la Cliente de Pierre Assouline*, [w:] *Le roman français au tournant du XXIe siècle*, ed. B. Blanckeman, A. Mura-Brunel, M. Dambre, Paris 2004.
- Halbwachs M., *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1994.
- Halbwachs M., *La mémoire collective*, Paris 1950.
- Heinstein J., *Literatura francuska XX wieku*, Warszawa 1991.
- Hirsch M., *The Generation of Postmemory*, "Poetics Today" 2008, 29:1, s. 103–128.
- Hirsch M., *Family Frames. Photography, Narrative, Postmemory*, Cambridge 1997.
- Hirsch M., *Pastlives: Postmemories in Exile*, "Poetics Today" 1996, 17:4, s. 662.
- Jabłońska A., *Syndrom Vichy*, „Wprost”, 2008, nr 19 (1324), s. 88–90.
- Jakóbczak S., *Wspomnienia z literatury francuskiej XX wieku*, Poznań 2001.
- Joly L., *Antysemityzm i denuncjowanie Żydów we Francji podczas drugiej wojny światowej*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” 2011, nr 7, s. 123–143.
- Klarsfeld S., *Mémorial de la déportation des Juifs de France*, Paris 1978.
- Kriegel B., *Vichy, la République et la France*, « Le Monde », 8.09.1995.
- Le Goff J., *Histoire et mémoire*, Paris 1988;
- La Nouvelle Histoire*, ed. J. Le Goff, Paris, 1978.
- Les Lieux de mémoire*, ed. P. Nora, t. I *La République* (Paris 1984), t. II *La Nation* (Paris 1986), t. III *Les France* (Paris 1992).
- Lis J., *Obrzeża autobiografii. O współczesnym pisarstwie autofikcyjnym we Francji*, Poznań 2006.
- Marrus M.R., Paxton R.O., *Vichy and the Jews*, Stanford, California 1981.
- Modiano P., *Dora Bruder*, Paris 1997.
- Modiano P., *La Place de l'Étoile*, Paris 1968.
- Modiano P., *La ronde de nuit*, Paris 1969.
- Modiano P., *Livret de famille*, Paris 1977.
- Modiano P., *Nawroty nocy*, tłum. E. Bekier, Kraków 2014.

- Modiano P., *Ulica ciemnych sklepików*, tłum. E. Bąkowska, Warszawa 1981.
- Ockrent Ch., *Les mots pour le dire*, « L'Express », 20.07.1995. http://www.lexpress.fr/informations/les-mots-pour-le-dire_608942.html [dostęp: 3.11.2011].
- Paxton R.O., *Francja Vichy: Stara Gwardia i Nowy Ład, 1940–1944*, Wrocław 2011.
- Rajsfus M., *La Police de Vichy – Les forces de l'ordre au service de la Gestapo 1940/1944*, 1995.
- Raymond Ch., *La loi d'amnistie du 5 janvier 1951*, « Recueil général des lois, décrets, et arrêtés » 1951, t. LXXXI, s. 49–68.
- Raymond Ch., *L'amnistie du 6 août 1953*, « Recueil général des lois, décrets, et arrêtés » 1953, t. LXXXIII, s. 49–68.
- Ricoeur P., *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Le Seuil 2000.
- Riding A., *A zabawa trwała w najlepsze. Życie kulturalne w okupowanym Paryżu*, Warszawa 2012.
- Rouso H., Conan E., *Vichy, un passé qui ne passe pas*, Paris 1994.
- Rouso H., *L'Épuration en France- une histoire inachevée*, « Vingtième siècle. Revue d'histoire » 1992, n°33, s. 88–105.
- Rouso H., *L'événement, la mémoire l'histoire*, Paris 2001.
- Rouso H., *Le Syndrome de Vichy de 1944 à nos jours*, Seuil 1990.
- Ruszniewski-Dahan M., *Patrick Modiano : père d'insérer*, « Revue d'Histoire de la Shoah » 2002, nr 176, s. 193.
- Sadkowski P., *Patrick Modiano i jego (nie)żydowskie genealogie*, „Archiwum Emigracji. Studia – Szkice – Dokumenty” 2014, z. 1–2 (20–21).
- Schulte Nordholt A., *Perec, Modiano, Raczynow : la génération d'après et la mémoire de la Shoah*, New York 2008.
- Thiel-Jańczuk K., *Efekt Modiano. Literatura a społeczeństwo*, Miesięcznik „Znak” 2015, nr 717, s. 88–95.
- Wolff-Powęska A., *Pamięć – brzemień i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010)*, Poznań 2011.
- Zamojski J.E., *Obrachunek historyczny czy rachunek sumienia?*, „Dzieje najnowsze” 1974, VI, z. 4, s. 119–135.
- Zemmour E., *L'Homme qui ne s'aimait pas*, Paris, 2002.

Title**“The Past That Does Not Pass”. Memory and amnesia of Occupation in the works of Patrick Modiano****Keywords**

France, Vichy, Occupation, WWII, Vichy Syndrome, memory, amnesia, French literature, Patrick Modiano

Summary

During World War II (1940-1944) France, occupied by Nazi Germany, was German faithful partner. This period means the complete collaboration. The French Vichy government were happy to implement the Anti-Semitic policies. The discriminatory legislation made toward the Jewish people was almost certainly of French making (not Nazi-German). The Vel 'd'Hiv Roundup is one of the most embarrassing French memories of the war. The French historian Henry Rousso, formulated an interpretive model called “The Vichy Syndrome” who explains the complex interplay between “history and memory”. The French faults are great reflected in the field of literature, especially this one post-memory. Patrick Modiano is the great example. The memory is the one of the most important issue in his works. The writer was born in a west Paris suburb two months after the second world war ended in Europe in July 1945. His father was of Jewish and he met his mother (Belgian actor) during the occupation of Paris, and Modiano's beginnings have strongly influenced his writing. Jewishness, the Nazi German Occupation and loss of identity are recurrent themes in his novels.